

Паращук Л. Г.,
здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки
Київської національної академії внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ ПРАВОВОЇ НОРМИ

THE PHILOSOPHICAL AND IDEOLOGICAL BASIS OF MODERN UKRAINIAN LEGISLATION CREATION

У статті досліджується правова норма як одна з форм актуалізації права. Визначено її місце та роль у регулюванні суспільних відносин, характер взаємодії з людиною. Аналізуються підходи науковців щодо особливостей відтворення права у нормі. Установлено основні критерії правового характеру норми.

Ключові слова: право, правова норма, закон, людина, суспільні відносини, принципи права, справедливість.

В статье исследуется правовая норма как одна из форм актуализации права. Определено ее место и роль в регулировании общественных отношений, характер взаимодействия с человеком. Анализируются подходы ученых об особенностях воспроизводства права в норме. Установлены основные критерии правового характера нормы.

Ключевые слова: право, правовая норма, закон, человек, общественные отношения, принципы права, справедливость.

The article examines the legal norm as one of the forms of law actualization. Its place and role in regulating social relations, and the nature of interaction with a person have been determined. The approaches of scientists to the peculiarities of reproduction of law in the norm are analyzed. The basic criteria of the legal nature of the norm are established.

Key words: law, legal norm, law, person, social relations, principles of law, justice.

Постановка проблеми. Забезпечення прав та свобод людини, їх гарантії є основним напрямом діяльності держави. Із метою виконання цього завдання використовуються різноманітні правові засоби, серед яких значне місце посідає правова норма. Г. Гегель зазначав, що наявність нормованого права є необхідним складником наявності порядку в суспільстві, бо держава не лише актуалізує абстрактне право, переводить його зі стану можливості в стан дійсності, але й забезпечує його дотримання [1]. Для того, щоб норма права слугувала дійовим засобом організації суспільства, нормотворчий процес має відповідати вимогам справедливості як гарантії забезпечення прав та свобод людини, здійснюватися із дотриманням правил та прийомів юридичної техніки, що відповідають праву.

Метою статті є дослідження філософсько-світоглядних засад творення правової норми.

Ступінь дослідження. Основні аспекти досліджуваної проблематики розкрили у наукових працях К. Горобець, Н. Гураленко, С. Іванова, А. Козловський, М. Козюбра, І. Лозинська, Л. Макаренко, В. Соловійов, М. Терлюк, О. Ющик та ін.

Виклад основних положень. Дослідження правової норми потребує онтологічного аналізу, оскільки вона є втіленням законів та правил існування буття, його об'єктивним відображенням. У нормативному типі регуляції суспільних відносин норма є моделлю прийняття індивідом створеної суспільством поведінки, необхідної для його самозбереження. Вона взаємодіє з людиною, впливаючи на неї та її життєдіяльність, що в правових рамках є якісним інструментарієм, опорою для існування та розвитку, ствердження та самовдосконалення індивіда.

К. Горобець, досліджуючи питання авторитетності права, наводить позицію Дж. Раза, що норми слугують своєрідними підставами для дій, які відрізняються від інших підстав для дій тим, «що вони завжди є вторинними, тобто їхнє призначення полягає у тому, щоб раціоналізувати й спростити дотримання первинних підстав для дій» [2, с. 11]. Виконання нормою своєї функції – слугувати підставою для дій – залежить від її авторитетності. Авторитетною є норма, якщо вона базується на первинних підставах, які вже самостійно застосовуються суб'єктами, на яких ця директива спрямована і які є релевантними в умовах, що підпадають під цю директиву; якщо правила чи директиви виходять від суб'єкта, який є авторитетом для особи, вона надає перевагу цим правилам, навіть якщо має власні підстави для дій; якщо має місце вимога авторитетної установи виконання особою певної дії, яка не додається до інших дійсних підстав, релевантних у певній ситуації, а заміщує й витісняє наявні підстави [2, с. 11]. Для прийняття особою такого заміщення вторинні підстави мають бути настільки прийнятними, щоб вона в них бачила перевагу перед первісними підставами. Неприйнятні для особи підстави для дій, навіть якщо вони виходять від авторитетного суб'єкта, можуть мати тимчасовий авторитет. Відчувши несприятливі наслідки дій, які засновані на таких підставах, в очах особи знижується авторитет не лише цих підстав, але й суб'єкта – їх «творця». Щоб норма слугувала авторитетом для особи, важливою є взаємодія між суб'єктом-«творцем» норми та особою, яка ці норми застосовує. Адекватне відображення вторинними підставами первинних підстав, ефективна заміна вторинними підставами первинних підстав, що призводитиме до позитивних наслідків для особи, сприятиме росту авторитету і суб'єкта-«творця», і самої норми.

На необхідності подвійної діяльності під час утворення правової норми наголошують М. Терлюк та О. Ющик. Такими суб'єктами є суб'єкти спіль-

кування, діяльність яких призводить до творення основи норми, та верховна влада, санкціонувальна діяльність якої є підставою визнання цієї основи нормою. Науковці також звертають увагу на неможливість існування правової норми «без правової дії суб'єктів спілкування і діяльності владного суб'єкта, який санкціонує правила спілкування останніх. Правові акти лише в їх «дієвому» розумінні є *іманентним способом існування* правових норм, незалежно від того, в якій формі (усній чи письмовій) ці акти виражаються. Усі вони є *актами волевиявлення* суб'єктів і належать до одного класу правових актів [3, с. 19, 20].

Норма права по своїй суті є варіативною та динамічною і потребує компетентного ставлення нормотворця до процесу відтворення права у нормі. Складний процес, за умови поверхневого відношення до права, призводить до хибності норми і, як наслідок, до її неефективності. Компетентне, але меркантильне лобювання вузьких приватних інтересів у процесі нормотворчої діяльності, творення норми, яка не спирається на принципи права взагалі «вбиває» її істинність. М. Козюбра також звертає увагу на суперечність, закладену в нормативному регулюванні і пов'язану з намаганням нормативних актів, з одного боку, регулювати типізовані правовідносини наперед, випереджаючи динамізм суспільного життя (що призводить до підвищення рівня абстрактності, загальності нормативних формулювань), а з іншого – надати нормам і принципам права більшої значеності, яка б усувала елементи суб'єктивізму у їх застосуванні [4, с. 144–145].

Ставлення до норми права як до дійового засобу організації суспільства або ж до засобу обмеження свободи та нівелювання рівності, ступінь сприйняття норми індивідами залежить від змістовного наповнення самої норми, а також від її походження. Так, в одних суспільствах конкретний закон може бути кодифікований нормою, «пророслою знизу», тобто з уже дійсного правила соціальної поведінки «ми так робимо», що (відповідно до теорії інституалізації П. Бергера і Т. Лукмана) вимагатиме довготривалого впровадження в повсякденні практики, щоб стати саморегульовальним правилом. В інших суспільствах цей же закон може бути нормою, «спущеною згори», що суперечитиме звичним правилам поведінки, тобто ігноруватиметься або виконуватиметься тільки під тиском застосування санкцій [5, с. 39–40].

Основним і визначальним критерієм норми має бути її відповідність до вимог справедливості як гарантії дотримання прав та інтересів учасників правовідносин. Справедливість (як основний критерій якості нормативного акта) орієнтує вимоги на всі складники, необхідні для виконання нормою своїх функцій, зокрема на мету її встановлення, методи правового регулювання, форму нормативного акта тощо.

С. Іванова виділяє декілька вимог до мети, щоби вона була справедливою. Це адекватність відображення інтересів народу, тобто має володіти якістю істинності; володіння ознакою реальності – реальна та мета, для реалізації якої вже є в наявності необ-

хідні засоби. Водночас автор наголошує на тому, що істинність та реальність не завжди збігаються у правовій меті, оскільки істинна мета може бути в певний момент нереальною, а реальна – неістинною. Законодавець, обговорюючи питання реальної цілі, зобов'язаний виходити з можливості суб'єкта вчиняти у правомірний спосіб. Мають бути створеними або ж вже існувати умови, які сприятимуть поведінці, яка не призводитиме до застосування санкцій; мета має спиратися лише на такі засоби, застосування яких морально виправдано, оскільки мета, задля якої необхідні неправі засоби, не є правовою [6]. Не менш важливими є вимоги справедливості до методів правового регулювання, оскільки вони (методи) впливають на вибір способів установаження прав та обов'язків суб'єктів, ступінь свободи дій суб'єктів у межах правовідношення, правове положення щодо одне одного, а також можливість використання тих чи інших засобів захисту суб'єктивних прав учасників правовідношення [7, с. 86–87].

Комплекс правових норм, увідповіднений до вимог справедливості, є запорукою впорядкованості суспільних відносин, а належне застосування правил та прийомів юридичної техніки під час нормотворчого процесу дозволяє гарантувати якість нормативних актів, зокрема форми. Прийняття нормативного акта з порушенням вимог щодо його форми викривляє уявлення про ступінь необхідності у врегулюванні конкретних суспільних відносин, знижує його ефективність, оскільки порушується системність та ієрархічність акта. Недолік форми нормативного акта, навіть досконалого за змістом, призводить до втрати його виразності, недовершеності, недосяжності кінцевої мети.

І. Лозинська наголошує на необхідності встановлення системи критеріїв правового характеру закону для його перевірки на відповідність до вимог рівності, справедливості та волі (автор застосовує термін «воля» як визначену В. Соловйовим характерну ознаку особистості, яка лежить в основі права. В. Соловйов був переконаний, що юридичний закон належить до внутрішньої сутності людини, до її волі. Юридичний закон, на відміну від морального, який бере цю волю у її спільності та всецілісності, бере волю лише у її частковій реалізації щодо відомих зовнішніх фактів, що складають власний інтерес права, зокрема недоторканість життя та власності будь-якої людини та ін. [8]), оскільки останні мають масштабний характер і не дозволяють повною мірою оцінити закон.

Критерії автор об'єднує в такі групи: 1) гуманітарно-ідеологічні (містять такі ідеологічні вимоги до позитивного права, відповідність яким перетворює його у «правове»: пріоритетність природних і невід'ємних прав і свобод людини; ідея волі, забезпечуваної й охоронюваної позитивним правом; ідея справедливості як відображення панівних у суспільній правосвідомості уявлень про рівноцінність тощо; ідея позитивно-правового захисту інтересів інститутів цивільного суспільства); 2) засновані на повноті врахування правоутворювальних джерел

(підстав) правового закону (система цих критеріїв дозволяє встановити частку державного (політико-ідеологізованого), або чиновницького волюнтаризму, надмірність якого перетворює позитивне право в «наказне», таке, що абсолютизує волю офіційного правотворця); 3) формально-юридичні (до них автор відносить набуті формально-правової форми у вигляді включення як норм-принципів, норм-декларацій, норм-дефініцій та інших форм загальноправового регулювання до текстів основних законів демократичних країн ідеали природного права та юридичні підстави оцінки правового характеру закону, що становлять загалом систему юридичних принципів і засобів, вироблених людством як основи справедливого та гуманного позитивно-правового регулювання суспільних відносин, зокрема принципи законності, відповідності форми (юридичного джерела) характеру врегульованих суспільних відносин, неможливості поширення обтяжуючої відповідальності норми на суспільні відносини, що виникли до набрання нею чинності тощо); 4) організаційно-політичні (дають можливість оцінити принципи організації та процесу створення нормативно-правового акта відповідно до основної ідеї демократичної держави – правове регулювання повинно здійснюватися відповідно до волі народу – джерела влади й у його інтересах) [9].

На законі, який має бути душею і розумом держави, наголошував філософ епохи відродження С. Орховський. Він переконував, що такий закон сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем. Вона є вустами, очима й вухами закону. Якби закон міг вислуховувати, вести бесіди, ніхто не обирав би короля; бо закон сам навчає, що слід робити. Оскільки всього цього робити не може, прибирає собі посередника – короля [10].

Відсутність реальної ціннісної орієнтації в державі має наслідком недосконалу правову базу, відповідальність за якість якої покладається і на суб'єктів законотворчої діяльності. Вона є однією з перешкод, які гальмують розвиток демократії в суспільстві. Формування методів правового регулювання суб'єктивно шляхом вибору законодавця (об'єктивно метод формується під дією вироблених суспільними відносинами способів) ставить їх у залежність від компетентності та максимальної абстрагованості законодавця від власних меркантильних інтересів, що значною мірою знижує рівень відповідності норм до критеріїв справедливості.

Норми права не лише піддаються зовнішньому впливу, але й містять внутрішні суперечності, що визначаються їх природою. А. Козловський, вказуючи на недовговічність та змінність норм, до однієї з причин відносить антиномії права, тобто «глибинні суперечності в структурі правової матерії, які постійно і періодично виникають у процесі функціонування права» [11, с. 7]. Як і право, норма, будучи формою його вираження, є антиномічною і має відображати особливості реальності, відповідати їй. Норма права є моделлю поведінки суб'єктів правовідносин за умов досягнення ними певних цілей, належного, що

відображає визнання суспільством цінності. Норма права в такому разі постає своєрідним гносеологічним розвідником майбутнього, соціологічним експериментатором, критерієм істинності прийнятих цінностей. У такому розумінні нормативно належне як породження минулого і майбутнього породжує напружену гносеологічно-правову антиномію [11, с. 7].

Н. Гураленко наголошує на важливості існування антиномій у праві, звертаючи увагу на те, що право є особливо складним соціальним феноменом і саме в антиномічності його складність знаходить свій кульмінаційний пункт. Завдяки антиномізму (як особливому способу поєднання протилежностей) досягається адекватне, комплексне бачення феномена права, яке стає вищим за протистояння, право піддається виразному усвідомленню [12, с. 9].

Якість законів перевіряється можливістю та рівнем практичного застосування. Якщо навіть закріплені в законодавстві демократичні принципи не знаходять реалізації в практичному житті, це слугує ознакою неспроможності закону. Представники юридичної думки Італії XII – XIV ст., будучи прихильниками природного права, вважали його правом найвищої категорії, наголошуючи, що його вимогам мають відповідати норми чинного позитивного права. Юрист-постгослатор Л. Раймунд навіть радив юристам перевіряти позитивний закон на його відповідність природному праву. Якщо таке співставлення було не на користь останніх, не користуватися такими законами, а виходити з принципу розумної необхідності [13, с. 49]. К. Мирум'ян, цитуючи Г. Гроція, пише, що принципи природного права, на відміну від принципів позитивного, є незмінними. Оскільки основою та джерелом права взагалі є «природа людини», то всі види права походять від природного права і мають виходити з його принципів, відповідаючи їм [14, с. 145].

Закон природи в суспільстві існує вічно. Його можна ігнорувати, застосовувати частково в більшій або меншій мірі, однак закономірно приходить час, коли суспільство повертається до його принципів, вимог, зокрема після того, як понесло покарання за його невиконання. І це стосується не лише тих, хто «творить закон», але й кожного в суспільстві. Відтворення природного права в праві позитивному відбувається не раптово. Його безпосередній зміст утворюється тоді, коли вимоги, що випливають із природного середовища, проходять через правосвідомість, її культурні коди (поняттєвий апарат і лексику). Тому такі вимоги за своїм змістом стають правовими. Процес їх перетворення з неправових на правові тісно пов'язаний із взаємодією вимог природного права з позитивним правом (створеним людьми і закріпленим у законі) протягом усього існування держави і права [15].

Висновки. Таким чином, повага до закону залежить від того, чи є правовими норми, які є його складниками. Зменшення поваги до окремої норми послаблює повагу до закону в цілому, що однозначно підриває довіру до права. Як наслідок, з одиничного неправу утворюється неправова держава. Це шлях

від невизнання права іншого, неправових відносин, неправового суду, неправового закону і т.ін., до неправової держави.

Якість нормативно-правового регулювання в державі залежить від того, наскільки на рівні законодавства буде відтворено антропологічний складник. Основою нормотворчого процесу має бути історич-

но виправданий світогляд, згідно з яким центром зазначеного процесу має бути автономна людина, її інтереси. Оскільки нормативний акт не позбавлений долі суб'єктивізму, то його створення має супроводжуватись постійним співставленням із правовими критеріями. Тільки такий підхід законодавця сприятиме ствердженню правових ідей у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал Л., Кривуля О. Право. Держава. Правопорядок. Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. Харків, 2000. 331 с. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/320/24587/18/#chapter>
2. Горобець К. Принципи права й авторитетність. Право України. 2017. № 7. С. 9–19.
3. Терлюк М., Ющик О. До проблеми якості закону України як джерела права. Право України. 2017. № 6. С. 17–26.
4. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. 2017. № 11. С. 142–164.
5. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності / За ред. О. Злобіної. Київ: Інститут соціології НАН України, 2013. 320с.
6. Иванова С. Принцип соціальної справедливості в законотворчестві: проблеми реалізації на сучасному етапі. Законодавство и экономика. 2005. № 1. URL: <http://www.vuzlib.ru/articles>.
7. Метод финансового права / И. Рукавишников; отв. ред. Н. Химичева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 288 с.
8. Соловьев В. Оправдание добра. Москва, 1999. URL: <http://www.vehi.net/soloviev/oprav/index.html>.
9. Лозинська І. Правовий закон і стандарти правотворчості правової держави. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2419/112>.
10. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу Станіслава Оріховського-Роксолана. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2.
11. Козловський А. Антиномії права. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. Праць. Вип. 103: Правознавство. Чернівці: «Рута», 2001. С. 5–9.
12. Гураленко Н. Деякі аспекти проблематики антиномій права. Юридична Україна. 2012. № 12. С. 9–13.
13. Трофанчук Г. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. Навчання. Київ: Ун-т «Україна», 2004. 210 с.
14. Мирумян К.А. Права человека: историко-политический очерк (ред. Г.Г. Арутюнян, ЕГЛУ им. В.Я. Брюсова), Ереван: «Лингва», 2002. 232 с.
15. Макаренко Л. Верховенство права як принцип природного права. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua>.